

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА „ВУК КАРАѢИЋ“
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ

ВУКОВИМ ТРАГОМ
НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

КОСОВСКА МИТРОВИЦА, 2019.

ПРВОСЛАВ Т. РАДИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
СА ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

О СРБИСТИЧКИМ МЕЂАМА И РАЗМЕЂАМА И НАШОЈ САВРЕМЕНОЈ ЗБИЉИ *Од В. Караџића до А. Белића и назад*

Рад представља сумаран осврт на питање утицаја друштвеноисторијског и политичког миљеа на развој србистике. Идеја југословенства је, на пример, већ након Караџићева времена почела пуштати корене у науци о српском језику, што од млађих и долазећих генерација србиста захтева посебан опрез, те вероватно и ревидирање приступа низу језичких и књижевнојезичких питања садржаних у радовима српских (југословенских) филолога. Стога, с посебном пажњом треба приступати и огромном и вредном филолошком опусу А. Белића, који је обележио науку о српском („српскохрватском“) језику прве половине XX столећа, пре свега у оном делу у коме је његова делатност била, или је могла бити, у служби политичке идеологије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

српски језик, србохрватство, југословенство, титоизам, В. Караџић, А. Белић.

1 prvoslavr@yahoo.com

1. ИЗ КАРАЦИЋЕВА ВРЕМЕНА: ЈЕЗИК И ДРУШТВЕНОИСТОРИЈСКИ МИЉЕ.

1.1. Опште је познато да друштвеноисторијски и политички контексти имају удела у одређивању и омеђивању једног језичког идентитета, што, ипак, не значи да „језик“, на другој страни, не остварује своју индивидуалност и аутономност и као лингвистички ентитет по себи.² У трагању за српским језичким идентитетом у последња два столећа прешао се подалек пут у лингвистичкој науци, и српској и страни. Ј. Добровски, називан патријархом словенске филологије, у време када се о словенским језицима није довољно знало, омеђио је српски (/ „илирски“) језик на широким јужнословенским просторима који су на истоку укључивали бугарску област, а на западу Србију, Босну, Славонију, Далмацију и Дубровник. Потоња времена довела су до нешто другачијег сагледавања српског језичког простора. П. Шафарик ће, посебно у каснијим фазама свога рада, указати на посебност бугарске језичке области и тако антиципирати теорију о јужнословенском језичком двојству, те западнојужнословенском јединству, које обухвата српско, хрватско (кајкавско) и корутанско (словеначко) наречје. Ту се под „српско наречје“, поред говора Срба („штокаваца“ различитих вера), подводи и говор Хрвата из Истре, Далмације и с острвља („чакавци“).³ Такву представу о српском језичком простору имао је и Д. Обрадовић. Полазећи од сличних погледа, Ј. Копитар је делио српску књижевност на „литературу грчких Словено-Срба“ и „литературу католичких Словено-Срба“ („Илираца“), при чему је ова последња, која користи латиницу, писана дубровачким, босанским и славонским дијалектом.⁴

Иако је у омеђивању српског језичког простора, као и простора других јужнословенских језика, свакако реч о постепеном откривању релевантних језичких и културолошких чињеница и њиховом уграђивању у темељна филолошка знања, не може се порицати присуство друштвенополитичке компоненте у научним визурама тога времена. Уосталом, тадашњи покровитељ

2 С. Куленовић добро запажа да је у „именима језика присвојно значење придјевског дијела деложирано“, те да у нашем поимању стварности језици постоје као „самостјалне ејзи-сјенције“ – „као *шај* и *шај*, а не као *шоја* и *шоја народа* језик“ (Куленовић, 1957, стр. 68).

3 „Чакавица“ је у средњем веку била репрезентант хрватске државе и хрватског народа, при чему се овај идиом неког простирао дубоко у копно. Услед великих балканских миграција, које су пре свега биле изазване турском најездом и углавном се кретале према северозападу, „чакавица“ се свела на главнину далматинског острвља и тек делове залеђа. У међувремену је репрезентант хрватског постала (и) „кајкавица“ (најпре називана „словенским језиком“), са Загребом као политичким и културним центром, чврсто ослоњена на словеначки (заправо, такође „кај-кавски“).

4 Вредну хрестоматију на коју се овде ослањам, што укључује ове и многе друге филолошке текстове, даје П. Милосављевић (2002).

славистици и славистичким истраживањима је Аустријска царевина, а гласовити слависти, иако Словени родом, углавном су аустријски поданици. На самом почетку XIX столећа Ј. Копитар предлаже да се у Бечу оснује катедра за старословенски језик, која треба да чвршће политички веже Словене за аустријску престоницу, јер „Аустрија не би требало његово изучавање да препусти прљавим рукама Руса“ (Копитар, 1810, стр. 83). Аустрија је, тако, у својој стратегији продора на Исток („Drang nach Osten“), на правцу Берлин–Багдад, добро знала како да манипулише многим питањима, укључујући и језичко питање на окупираним територијама, односно на оним које је подвила под своје интересе и окупационе планове. Вероватно се у том контексту боље може разумети и приступ филолога низу питања, као уосталом и сама природа тзв. илирског покрета (исп. Екмечић, 2011, стр. 225),⁵ који је, свакако не случајно, управо бугарску територију засигурно остављао изван својих културолошких (и политичких) планова, јер је иза ње стајала превише јака Руска царевина. Такав политички распоред снага још дуго ће се преламати преко многих српских друштвених и политичких питања, укључујући и језичко.

Ипак, сумирајући главне токове славистичких почетака који разматрају овај део словенског простора, можемо издвојити две занимљиве појединости. Прво, на почецима славистичке науке није се јасно уочавала разлика између српског и бугарског, док се она много боље назначавала између српског и хрватског, и друго, по питању омеђења српског језичког простора није било великих и дугих осцилација, што се, на пример, не може рећи за приступ хрватској језичкој области. Завршну лингвистичку интервенцију у профилисању српског језичког простора унело је издвајање „чакавског“ из пређашњег „српског“ (тј. „општесрпског“) језичког корпуса. Ф. Миклошич, професор катедре за словенску филологију у Бечу и отац упоредне граматике словенских језика, читавог живота је заступао став да су српски („штокавица“) и хрватски („чакавица“) два језика, при чему истиче да српском језику припадају две зоне, источна, екавска, и западна, ијекавска и икавска област, јер „икавци [...] нису сви Хрвати, чакавци; има икаваца који чисто српски говоре, само што старословенско *ѣ* замењују са *и*“ (Миклошић, 1879, стр. 201).⁶ За тај филолошки приступ аутор истиче да га не треба мешати с поли-

5 Упркос томе, идеја илиризма ће бити високо вреднована у радовима српских филолога, пре свега оних југословенске (југословенско-комунистичке) оријентације (исп. фус. 8).

6 Потоња наука о српском језику, на челу с А. Белићем (в. 2), оглушиће се о овакав приступ. Опијени југословенством, српски филолози ће радити на даљем устоличавању „српскохрватског“ језика. Ипак, икавце српског језика временом ће прогласити Хрватима (и „Муслиманима“), а овај дијалекатски варијетет несрпским, исп. „Штокавски икавци су Хрвати и Муслимани (од којих се први налазе и у Бачкој – Буњевци)“ (Станојчић и Поповић, 1997, стр. 11). Овакав став о Буњевцима, нпр., био је (углавном и остао) на линији одлуке комунистичких власти (Главног народноослободилачког одбора Војводине) из 1945. године.

тичким тежњама српског и хрватског народа, те с тим у вези бележи и следеће: „Наравно да се овакво гледање не сме протумачити као одређивање пута којим ће та два народа кренути у политици“ (Исто, 202). В. Караџић је, вођен својим европским учитељима и менторима (Ј. Копитар, Ф. Миклошич и др.), али и сопственим дијалектолошким истраживањима, што непосредним што посредним, српски језик такође видео у језичком идиому који је укључивао широке области средишњих јужнословенских простора (Србију, Ц. Гору, Босну, Херцеговину, Далмацију, Славонију, Дубровник и др.), о чему је најтемељитије писао у свом чувеном чланку *Срби сви и свуда* (Караџић, 1849).⁷ Не треба изгубити из вида да у већини ових области и данас живи српско становништво, или је оно ту живело готово до у прошло столеће.

1.2. Идеја југословенства (/ илирства), на којој су пре свега инсистирали Хрвати, показала се и као могућност да се кроз стварање нације Србо-Хрвати, а с њоме и „заједничког“ (вуковског) књижевног језика и културе, те и заједничке државе, ови јужнословенски народи ојачају и одбране од својих вековних спољних непријатеља. Иако је корист од тога, по свему судећи, имала пре свега хрватска страна, и Срби су идеју југословенства (србохрватства) чврсто пригрлили. То подуго „мешање“ појмова српско и хрватско, а нарочито српског и (назовимо) хрватског језика („српскохрватски“ / „хрватскосрпски“ и сл.), даће хрватској страни довољно времена да се припреми за одавно прижељкивану и планирану поделу на српско и хрватско према сопственим мерилима и интересима, најпре на националном плану, а потом и на језичком. Тако је управо током „српскохрватског“ периода у „хрватски“ дијалекатски корпус укључен већи део „штокавице“, заправо српског језика, чиме се на српској страни одустало од вуковске језичке парадигме. Тај процес се, наравно, унеколико одвијао спонтано, кроз преплитање и мешање српског и хрватског народа, али и кроз организовано и масовно, махом насилно, превођење православних Срба западног Балкана у католике (углавном уз патронат западноевропских држава и Ватикана), а потом по некој чудној логици ствари и у Хрвате. То је дуг и давнашњи процес на којем је радила и КП Југославије (в. фус. 5–7), а који ни данас није у потпуности завршен. У заносу југословенства део српске интелектуалне елите био је спреман да се оглуши о различитост српског и хрватског народа, српског и хрватског језика, напослетку и српских и хрватских интереса, при чему је у време комунистичке Југославије, на челу с Хрватом Јосипом Брозом, аустријским капларом из Првог светског рата, овај антисрпски процес био заокружен.⁸ То ће изгледа остави-

7 Период титоизма утемељио је приступ који је овај Караџићев чланак заправо сводио на израз великосрпске идеологије, те је стога био и стигматизован. Југословенска политика је, с друге стране, имала потребу да управо Караџићево дело представи стубом будућег југословенства (в. даље), што можемо пратити у радовима српских филолога југословенског периода, пре свега комунистичког.

ти погубније последице по српски народ од последица робовања под Турцима. Тиме је српска елита свој народ, проводећи га у XX столећу кроз бар две југословенске државе (два „топла зеца“), стављала у све тежи положај, због чега је тешко прихватити тврдњу да је „идеја о 'Србохрватима' и српскохрватском језику [...] врхунац развојних тенденција претходног века“, макар и уз оgradu да Брозово доба „трасира пут распада“ (Симић, 2017, стр. 371) Југославије и „српскохрватског“ језика.⁹ Заправо, са српског гледишта посматрано, пре би се могло рећи да је југословенство у целини трасирало пут распада србијанске државе и расула васколиког српскога народа,¹⁰ без намере да се Брозовој Југославији у томе оспори почасно место.

2. АЛЕКСАНДАР БЕЛИЋ И ЈУГОСЛОВЕНСТВО

2.1. За такво жалосно стање, које се као гладна година протегло до наших дана, одговорност, поред србијанске политичке елите, носе и србијански филолози прве половине XX столећа, који су служили одређеним политичким идејама и кад су оне превазилазиле националне интересе српског народа или се с њим директно и косиле. Уосталом, А. Белић, деценијама водећи југословенски (и српски) лингвиста, председниковао је, готово у континуитету, и монархистичком, Српском краљевском академијом, и комунистичком, Српском академијом наука (и уметности), што није могао постићи „држећи се високо изнад статуса режимског слуге“ (Симић, 2017, стр. 371), како се о њему још понегде мисли.¹¹ Да се задржим на једном познатом примеру. Белићево име, у својству председника СКА, нашло се међу неколико стотина српских интелектуалаца који су у окупираној Србији, под немачким патронатом, потписали *Ајел српском народу*, познат и као *Ајел за борбу њрошњив комунизма*, објављен 1941. године (*Ново време*, Београд, 13. VIII). Након Другог светског рата и по успостављању комунистичке диктатуре у Србији, комунисти су свакако имали различите методе да се обрачунају с потписницима *Ајела*, или их искористе за своје идеолошке потребе (исп. Радић, 2012, стр. 192). Како

8 У науци је истакнуто да је „национална политика КПЈ [...] умногоме имала обележја хабзбуршке националне политике“ (Терзић, 1998, стр. 299).

9 Први део чланка проф. Симића (369–372) реакција је на неке од мојих ставова изнетих у раду *О њзв. великом речнику САНУ и неким друћим њићањима* (в. Радић, 2017). Проф. Симић се тим поводом на мало простора, али широком палетом искусног филолога, осврнуо на многе теме из области наше науке о језику, те многи од његових коментара немају непосредне везе с овим мојим текстом.

10 „За српски народ стварање Југославије била је Пирова победа. У рату 1914–1918. је имао толико жртава да је српски национални покрет добио дефанзивни карактер. Од тада је само бранио постигнуто“ (Екмечић, 2011, стр. 372).

11 Мени су ближи они ставови проф. Симића о Белићу „који је за очување сопственог положаја морао плаћати значајним уступцима режиму“ (Симић, 1995, стр. 14).

је Белић у овоме прошао, најбоље се види по томе што је њему омогућено да већ након рата (21. XI 1944) у *Полиџици* објави просовјетски текст *Нови вигици* у којем он „осуђује политику Кралјевине Југославије која је подржавала руске емигранте, а odbijala да prizna Совјетски Savez, iako је он лично био један од њених главних експонената“ (Marković, 2005). У прилог симболици овога типа говори и чињеница да је Белићев текст објављен дан након што је објављено Брозово проглашење за народног хероја Југославије (Исто).¹²

И могло би се на први поглед помислити, с обзиром на изванредан Белићев филолошки опус из различитих области, да тај и други слични догађаји из његова живота задиру пре свега у његову приватност и његову личну судбину, неретко обележену тешким повесним тренуцима у којима се налазио, свакако не својом вољом. То је, међутим, тешко до краја прихватити ако знамо да је Белићев рад у области филологије трасирао једну национално-филолошку парадигму, која је обележила срб(окроат)истику читавог XX столећа. Утолико пре што нисмо сигурни да овој парадигми србистика не робује и данас, почетком овог столећа, након распада и пропасти свеколиких Југославија, праћених небројеним људским жртвама и материјалним разарањима. Тих лингвистичких тема из Белићевог опуса, које захтевају додатну анализу у светлу ауторове друштвенополитичке ангажованости и пре свега спремности да своја стручна знања и одређене вештине понуди политичарима и идеологијама различитих боја (па и појединим круговима и њиховим интелектуалцима којима је био опседнут) – има више. Међу њима ћу сумарно и у основним тезама издвојити неколике, о којима сам углавном већ имао прилике понешто рећи на различитим местима.

2.1.1. Иако је Белић словио за врховног заштитника језичког „србохрватства“, када је о тзв. штокавици као главном „дијалекту“ реч, он је био склон прихватању теорије о њеној унутарњој диференцијацији на источни и западни део. Иза тога је вероватно стајала хрватска (и не само хрватска) политичка парадигма о граници ових идиома на Дрини. То је време када Белић тесно сарађује с надалеко чувеним хрватским филологом В. Јагићем и када Јагић планира да му Белић пише одељак о „штокавским говорима источне половине“ (Јагић, 1908, стр. 294). Белић је изгледа био склон да из одређених (нелингвистичких) разлога прихвати принцип „штокавске“ поделе на источни и западни комплекс и овај приступ ће, у сваком случају, и надаље пројављати у његовим радовима. Лингвистичко упориште за став о посебности делова западне „штокавске“ области (у Славонији, Босни, Херцеговини, Далмацији) требало је да буде у једном броју архаизама који поједине говоре ове области могу повезати с „чакавским“ говорима, као репрезентантом хрват-

¹² Белић ће имати кључну улогу и у процесу који се завршио проглашењем Ј. Броза за почасног члана САН 1948. године (Исто).

ског језика, утолико пре што су ови говори у прошлости на северу заузимали ширу област (исп. фус. 3). Можда из тих разлога Белић, иако врстан акценатолог, у србијанским говорима „не препознаје“ вредан акценатски архаизам (тзв. метатонијски (нео)акут, тј. чакавски / посавски / копаонички акут), мада је за то током свог дугог живота имао више прилика (Радић, 2010, стр. 233–239; Радић, 2012, стр. 195–197). Тако, ова акценатска вредност у његовим радовима остаје само одлика „западноштокавских“ као и „чакавских“ говора, који су груписани у односу на „источноштокавске“ говоре, дакле, пре свега према србијанској области. Овакво стање имплицираће поделу на „српско“ и „хрватско“ по за српску науку неприхватљивим линијама,¹³ а српска дијалектологија ће се по питању истраживања овог акценатског архаизма наћи у заостатку који се, по свему судећи, више ничим не може надокнадити.

2.1.2. Србистика није била боље среће с Белићем ни у погледу питања језичке припадности Дубровника, заправо места Дубровника између српства и хрватства. Противећи се тзв. филолошком методу као застарелом, који филолошко чвршће везује за национално (нпр. у радовима Ф. Миклошича, В. Карацића), Белић је вероватно зарад српско–хрватског југословенског балансирања порицао изворно српску језичку природу „штокавско-ијекавског“ Дубровника, трагајући за „чакавизмима“ у дубровачком говору.¹⁴ (Хрватски лингвисти су такође деловали на овом правцу, али свакако не из југословенских побуд.) Та традиција се до краја прошлог столећа задржала код већине српских лингвиста старије генерације, што је хрватска страна знала да цени, али се код млађих аутора прави јасан раскид с њом, те се и виђење овог питања веродостојније тумачи (исп. Стојановић, 2016, стр. 89–146). Ова тема је својевремено изазвала полемику између Белића и М. Решетара, дубровачког (католичког) Србина,¹⁵ врсног познаваоца дубровачког говора и браниоца његове српске природе, која се неславно завршила Белићевом својеврсном

13 Овакав приступ ће имати одраза на књижевнојезичком плану, те је таква једна подела требало да буде зацементирана у време СФР Југославије тзв. Новосадским договором (1954), који је организовала комунистичка власт (са М. Ђиласом на челу), а обезбеђивала сигурносно-обавештајна служба (ОЗНА). Овај договор требало је да симболом књижевнојезичке ијекавице постави „кајкавски“ Загреб, а екавице Београд, и један од првих његових потписника био је Белић. Занимљиво је да је Председништво АВНОЈ-а већ током рата планирало издавати материјале на „српском“ и „хрватском“ језику (поред „словеначког“ и „македонског“) (Окука, 2006, стр. 227), што, када је о хрватској територији реч, није било без континуитета с пређашњим периодом (нпр. у време тзв. НД Хрватске, исп. Исто: 188–212). Вероватно је због тадашње снажне заступљености српског народа у Хрватској, који је антифашистичку борбу изнео на својим леђима, рад на устоличавању лингвонима „хрватски“ одложен за повољнија времена.

14 Но, управо су трагањем за хрватским језичким идентитетом, тј. за чакавском основном дубровачкога говора, Белић и његови следбеници потврђивали стаменост филолошког метода у овим и оваквим питањима (исп. Радић, 2012, стр. 193–195; Стојановић, 2016, стр. 124–125).

„прерадом“ Решетарове академијске беседе (*Најстарији дубровачки јовор*). Решетар је, наиме, примљен у СКА пред Други светски рат (1940), у својим позним годинама, и није могао доћи у Београд да прочита своју беседу. Његова од стране Белића редигована и унеколико измењена беседа – и то без њеног најефектнијег, закључног дела – појавила се тек у издању *Гласа САН* из 1951. године (Пантић, 2004;¹⁶ исп. Стојановић, 2016, стр. 134–138), дакле у Брозовој Југославији, када је Белић и даље био председник Академије, а Решетара одавно није било међу живима.

2.1.3. Заједно с једним бројем својих сарадника (пре свега Ј. Скерлићем), Белић сноси део одговорности за неговање готово култног односа према „српскохрватском“ књижевном језику, као главном експоненту југославизма, што је готово по аутоматизму за последицу имало држање у неповољном културолошком статусу оних делова Србије чији се дијалекти нису нашли у основици књижевног језика. Тако, док су се на једној страни у јавном животу глорификовали западни српски („српскохрватски“) дијалекти, који су ушли у основицу књижевног језика, на другој се укоревивао погрешан однос према источном српском дијалекатском наслеђу. Штавише, на неке од источних дијалекатских области се с највиших интелектуалних места, од стране филолога и лингвиста, указивало као на нешто заостало и назадно, нешто што тешко хвата корак с другим крајевима. Тако и Белић на једном месту бележи како „дијалектизми у облицима, у изговору и у акценту руше основне стубове правилности књижевног језика“ – додајући, међутим, и следеће: „Како нас они непријатно дирају на сцени, на јавним местима, у школама! Наш је језик необично звучан и хармоничан. Четири изванредна акцента његова дају му необичну мелодичност и ритмику, са чим се може мерити мало језика у свету. Он је управо украс наше културе“ (Белић, 1946, стр. 575). Оваквим приступом је, ипак, у оквирима „наше културе“ истакнута разлика између културолошких вредности „сукобљених“ страна. Та културолошка разлика се сада с највишег професионалног места покушала канонисати и према ономе чега у језику нема – према естетским вредностима по себи. Због и данас присутних елемената дискриминаторског односа према овим говорима (исп. Радић, 2008),¹⁷ у Србији је могуће укотвљавање својеврсног културолошког двојства, чему свакако неће недостајати ни подршка са стране (исп. Petrović, 2015), а последице тога су онда већ лако предвидиве.

15 Вероватно идући за хрватском литературом, проф. Симић (1991, стр. 47) Решетара сматра Хрватом (исп. 1.2).

16 Посебна заслуга за обелодањивање овог случаја и разоткривање Белићеве улоге у њему, као уосталом и за повраћај овог „изгубљеног“ документа у Архив САНУ, припада М. Пантићу.

2.1.4. Белићев став према (словено)македонском језичком питању био је чврсто повезан с политичким ставовима Краљевине Србије / Краљевине Југославије / СФР Југославије и мењао се у зависности од политичких односа према Македонији и македонском питању у овим државним формацијама. Политичко ширење србијанске границе на Вардарску Македонију почетком XX столећа (Балкански ратови) и њено непосредно наслањање на грчку државну границу, било је праћено Белићевим „препознавањем“ српске природе главнине македонске говорне области, а српско политичко повлачење након Другог светског рата из Вардарске Македоније, или и само наговештавање тог повлачења, његовим прихватањем, па чак и промовисањем македонске језичке и националне посебности (исп. Радић, 2012, стр. 182–193). Стиче се утисак да је Белић понекад успевао да испод деловања једног заправо државног званичника води и „сопствену политику“ саображену личним интересима (исп. фус. 11), заснивајући је на својој снажној интуицији за предстојећи развој догађаја.¹⁸ За то је посебно илустративан његов двоструки однос према македонским говорима у периоду између два светска рата у Краљевини Југославији (в. нпр. *Галички дијалекатѝ*, Београд, 1935), које он начелно види као део јединственог „српскохрватског“ дијалекатског комплекса, али у исто време на многим местима указује и на језичку посебност овог терена (исп. Радић, 2012, стр. 190–191). А то се већ временски поклапа с општим јачањем комунистичке идеологије, која снажно и претећи куца и на врата Краљевине Југославије, називајући је „тамницом народа“ и обећавајући јој уништење, заједно с расапом српског народа, – што се заправо и догодило.

3. О Речнику САНУ и његовој перспективи

3.1. Делатност А. Белића завређује пажњу и у оквиру разматрања његове богате организационе и издавачке делатности, пре свега покретања низа издања и едиција, на чијем врху је Речник САНУ, о чему сам имао прилике изнећи нека своја запажања, и не само своја (Радић, 2017, стр. 29–35). Различита су

17 Овакав западни курс који је провејавао из култа југословенства (србохрватства) је својевремено ишао дотле да су одлике знатног дела србијанског дијалекатског простора, рачунајући и његову екавицу, проглашаване несрпским (бугарским) (исп. Medini, 1920, стр. 64–65). Рецидивни таквог дискриминаторског приступа одржали су се до данас код дела српских филолога на различитим нивоима филолошке праксе, укључујући и наставу, и на њих се повремено критички указује у литератури (нпр. Шаре и Станковић, 2011; Petrović, 2015). У вези с једним мојим недавним рукописом, који је разматрао управо ова питања и ставове различитих аутора о њима, рецензент је нашао за потребно да истакне своју бојазан како се појединим предлозима који се тичу нормирања нашег језика, посебно у вези с „чувеном балканизацијом, која данас има негативно значење, чини отклон од српског језика, који води ка постепеном приближавању бугарском и македонском“.

18 Вероватно је управо с тога за њега речено да је био човек „с необично оштрим њухом и вјечно подмазаним вјетроказом“ (Р. Зоговић).

мишљења о Белићевој улози у овом лексикографском подухвату, на чијем се челу налазио четрдесет година, а управо се завршна и најзначајнија фаза у изради овог речника мора везати за период након Другог светског рата и Белићево име (Фекете, 1993, стр. 33). М. Московљевић, једно време и сам редактор речника, у више је наврата износио своја лоша искуства из рада на речнику, а за Белића крајем 1958. године констатује да он „због старости не само да све мање суделује у уређивању и управљању Институтом, већ кочи посао, пуштајући све котеријешкој групи нестручних и неспособних лица“ (Московљевић, 2007, стр. 28). Ако би то било и делимично тачно, рачунајући ту и друге, стручне Московљевићеве оцене о самом речнику (Московљевић, 1963), онда је задатак српске филолошке науке да не умањује чињеницу да су, како је и у последње време истакнуто, „постојале дилеме и несугласице око његовог садржаја и почетка излагања“ (Симић, 2017, стр. 372),¹⁹ јер се управо на тим темељима гради највећи лексикографски пројекат у Срба. Уосталом, и данас нам корисна запажања повремено сведоче о мањкавостима речника, укључујући и она која проблематизују и сам његов назив. Међу овим другим, на пример, налази се и оно – поново изнето од стране једног од редактора Речника САНУ, – по којем „извесне измене концепције да би се *несмешано* пошло [...] ка изради речника *српској* језика биле би *лако изводиве*“ (Стијовић, 2010, стр. 602, курс. П. Р.). Напокон, оштре критичке опаске о термину *српскохрватски* у називу овог речника, као и критика истрајавања САНУ на том лингвониму, јављаће се и касније (нпр. Петровић, 2012, стр. 11–12;²⁰ исп. Радић, 2017, стр. 29–35), што све даље продубљује питање самог легитимитета овог лексикографског дела.

3.2. Уосталом, можда је управо овакво стање с Речником САНУ подстакло идеју о покретању још једног вишетомног речника, о чему сазнајемо и из текста проф. Симића, где се најављује „почетак организованог исписивања нове грађе за будући речник српскога језика новог доба“ (Симић, 2017, стр. 372). Идеја о покретању још једног речника свакако може бити благотворна за нарасле лексикографске и културолошке потребе српског народа. Наравно, под претпоставком ваљаног утврђивања хронолошких оквира различите врсте, критерија за одабир лексикографског материјала, те и јасније исказаног темпа израде речника,²¹ у чему ће, треба веровати, србисти (посебно лексикографи) имати пресудну улогу. Надајмо се, ипак, да полазна, гранична позиција, тј. нулта хронолошка тачка његове грађе неће бити распад СФРЈ и 1992.

19 Штавише, и пред крај прошлог столећа износе се суморне оцене о тадашњој стручности лексикографског кадра и о могућности очувања квалитета речника (Фекете, 1993, стр. 49).

20 Посебна је заслуга Д. Петровића што овде, као и у многим другим својим радовима, разоткрива улогу комунистичке власти у заснивању низа антисрпских програма, рачунајући и оне непосредно везане за језичка питања.

година, како би се могло закључити из појединих текстова (Исто: 371–372),²² јер, тиме би Срби *заиста* доживели оно о чему проф. Симић пише у вези с распадом СФРЈ, сматрајући да су након тога „Срби политички деградирани и враћени на почетни степен изградње књижевног језика, ако не и цивилизације“ (Исто: 370).

4. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

У освртима на развојни пут србистике с правом се указује на многа проблематична и тешко решива места, укључујући фалсификате који прате ову науку. И управо је та „реалност с којом се морамо суочити“ (Симић, 2017, стр. 370) кључ решења, али њега не треба применити само на нашу садашњост већ и на прошлост, јер су то неразлучиви делови једне исте целине. А реалност је најпре то да су многе филолошке реалије из српске прошлости, рачунајући и Карацићево дело, на много пунктова „прилагођаване“ политичкој идеологији србохрватства и југословенства, што је углавном ишло на штету српског народа. Довољно је за пример узети само један филолошки детаљ – однос српских језикословаца према Карацићеву уносу фонеме *x* и одступању од ијекавског јотовања у књижевнојезичкој норми (језичким појавама иначе присутним у тадашњем говору Дубровника²³ и још понегде), па видети колико су се пре свега српски филолози међусобно сучелили у тумачењу овог Карацићевог поступка (исп. Ковачевић, 2011, стр. 12, 16). Притом, не можемо бити сигурни да овде нису остали испреплетани трагови међусобно супротстављеног лингвистичког и идеолошког. А. Белић је, на пример, уважавајући актуалне односе према хрватској страни, што је међу Србима било па и остало питање „политичке коректности“, истицао како је Карацић унео фонему *x* у књижевни језик „у интересу оног значајног питања о *зајегници са Хрвајџима*“ (Белић, 1947, стр. 289, курз. П. Р.). И за изговор старијих форми „са непретвореним *тј* и *дј* у *ћ* и *ђ*“ он бележи да је „најглавније“ било то што се „на изврстан начин [...] приближавао ономе што се налазило у тадашњем хрватском књижевном језику“ (Исто, исп. 2.1.2). Идући за Белићем, М. Стевановић је овај Карацићев поступак, укључујући и његово опредељење

21 Време ће показати да ли ће и колико нови пројекат утицати на динамику завршавања Речника САНУ, за који је, због његове „временске растегнутости“, још крајем прошлог столећа исказана бојазан да би он могао почети да губи актуалност (Грицкат-Радуловић, 1993, стр. 11).

22 Методолошки би било крајње погрешно појавност „српскохрватског“ подводити под још једну књижевнојезичку епоху у Срба, која своје пандане има у српскословенском, рускословенском, или славеносербском.

23 Судаћи према материјалу који нуде Бојанић и Тривунац (2002) у дубровачком говору се фонема *x* и данас добро чува, али је питање у којој су мери групе *џј* и *гј* (исп. *ћерајџ*; *ћѣг*, *нећења*, Исто: 12) и у Карацићево време одолевале јотовању.

за ијекавицу (!), видео као Карацићеву тежњу „за уједињењем с Хрватима у једном књижевном језику“, дакле с „браћом римскога закона“, коју (и) Стевановић несумњиво подводи искључиво под Хрвате (Стевановић, 1975, стр. 55), а не (и) Србе католике.²⁴ Углавном су на истој линији остајали и Стевановићеви следбеници.²⁵ На другој страни, П. Ивић и Ј. Кашић сматрају да је Карацић увођењем фонеме *x* и напуштањем ијекавског јотовања, поред одабира „правилнијег“ у језику, – „приближио свој књижевни језик старијој *српској* традицији“, у чији културолошки корпус улази и Дубровник (Ивић и Кашић, 1981, стр. 343, курс. П. Р.).²⁶ За Ивићем и Кашићем иду затим Д. Петровић и С. Гудурић (2010, стр. 16), и други.

Већ овај кратак и летимичан осврт на један филолошки детаљ, готово неизоставан у граматикама српског језика, говори о нашој потреби да колико год можемо јасније дефинишемо своју филолошку прошлост, макар нам тај наш поглед у огледало сопствене прошлости нудио и низ непријатности. По свему судећи, чини се да се у вези с многим питањима, често и без своје воље, морамо вратити тамо где смо некада стали, а то у нашем случају свакако није крај XX столећа и распад Брозове Југославије.

ЛИТЕРАТУРА

Белић, А. (1946). Наш књижевни језик. У: Д. Гортан-Премк (прир.), *Изабрана дела Александра Белића* 13 (569–576). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Белић, А. (1947). Вук ујединилац Срба и Хрвата у књижевном језику. У: А. Младеновић (прир.), *Изабрана дела Александра Белића* 6 (288–290). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Бојанић, М. и Тривунац, Р. (2002). Уз Рјечник дубровачког говора. *Српски дијалектолошки зборник*, XLIX, 9–18.

24 Наравно, тешко је превидети политичке услове у којима аутори делују, моћ и снагу друштвених и политичких механизма, те и метода тоталитарне власти (нпр. у случају југословенства, почев од пионирских организација преко КПЈ (/ СКЈ) и њених партијских школа до ЈНА и школа резервних официра, не рачунајући драстичнија (пре)васпитавања којима су били изложени голооточки робијаша). Можда је, у том светлу посматрано, јасније зашто се, нпр., М. Стевановић током Новосадског договора поданички извињавао Хрватима због наслова своје *Грамашике српскога језика* (1946), осећајући потребу да у пар наврата и сам појасни хрватским колегама како се он у међувремену „поправио“ (Милосављевић и Суботић, 2014, стр. 421).

25 Исп. нпр. у вези с фонемом *x* Симић, 1991 (стр. 49, 178), али и уз ауторово указивање на „знатну исправку у морфонологији“, коју Карацић чини уносом ове фонеме (Исто: 274).

26 Вредна је пажње чињеница да се у међувремену у оквиру оваквог погледа снажније испољавао приступ који са системског аспекта (аспекта структуре) посматра Карацићев унос ових језичких особина (исп. Ковачевић, 2011, стр. 13–14, 16–18; Стојановић, 2016, стр. 76–78, 79–80).

- Грицкат-Радуловић, И. (1993). Стогодишњица лексикографског рада при Српској академији наука и уметности. У: *Сто година лексикографској рада у САНУ* (5–13). Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ.
- Екмечић, М. (2011⁴). *Дуо крепање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492–1992)*. Београд: Evro–Giunti.
- Ивић, П. и Кашић, Ј. (1981). О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. У: *Историја српског народа V/2* (311–380). Београд: Српска књижевна задруга.
- Јагић, В. (1908). Проспект енциклопедије славјанској филологије. У: П. Милосављевић (прир.), *Срби и њихов језик (Хрестоматија)* (290–297). Београд: Требник.
- Караџић, В. (1849). Срби сви и свуда. У: П. Милосављевић (прир.), *Срби и њихов језик (Хрестоматија)* (129–146). Београд: Требник.
- Ковачевић, М. (2011). *Грамађичка њиња српског језика*. Београд: Јасен.
- Копитар, Ј. (1810). Патриотске фантазије једног Словена. У П. Милосављевић (прир.), *Срби и њихов језик (Хрестоматија)* (75–84). Београд: Требник.
- Куленовић, С. (1957). Име језику. У: М. Ковачевић (прир.), *Српски њици о српском језику* (62–69). Београд: Источник.
- Marković, S. (2005). Srpske naučne ustanove u službi deifikacije jugoslovenskog diktatora (1), *Hereticus III/1*, 32–56. Преузето са http://www.starisajt.nspm.rs/Debate/2006_POM_tito1.htm (10. I 2017).
- Medini, V. (1920). *Središnje književno narječje i njegovi protivnici*. Dubrovnik: Preštampano iz „Naroda“.
- Миклошић, Ф. (1879). Српски и хрватски. У: П. Милосављевић (прир.), *Срби и њихов језик (Хрестоматија)* (201–202). Београд: Требник.
- Милосављевић, П. (2002). *Срби и њихов језик (Хрестоматија)*. Београд: Требник.
- Милосављевић, П. и Суботић, М. (2014). *О њињи српског језика – О шездесетогодишњици Новосадског гојовора*. Београд: Матица српска у Дубровнику.
- Московљевић, М. (1963). О Речнику Српске академије наука, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 11, 240–252.
- Московљевић, М. (2007). *У Великој руској револуцији. Дневничке белешке* (прир. М. Исић). Београд: Институт за новију историју Србије, Инис.
- Okuka, M. (2006). *Srpski na kriznom putu (Povjesnica, ideologija, jezička zbilja)*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Пантић, М. (2004). Приступна академијска беседа Милана Решетара о најстаријем дубровачком говору и њен (необјављени) завршетак. У: Ј. Планкош (ур.), *Живот и дело академика Павла Ивића* (21–33). Суботица – Нови Сад – Београд: Градска библиотека Суботица – Српска академија наука и уметности и др.
- Петровић, Д. (2012). Похара Срба и српског језика. *Људи говоре – часопис за књижевност и културу*, 13–14. Преузето са <https://www.ljudigovore.com/issue/ljudi-govore-13-14/article/pohara-srba-i-srpskog-jezika/> (15. II 2018).

- Петровић, Д. и Гудурић, С. (2010). *Фонолоџија српскога језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Petrović, T. (2015). *Srbija i njen jug. „Južnjački dijalekti“ između jezika, kulture i politike*. Београд: Фабрика књига.
- Радић, П. (2008). Дијалекат и норма у настави српског језика. *Књижевност и језик*, LV/1–2, 127–141.
- Радић, П. (2010). О траговима старосрпског акута у говорима Косова и Метохије. У: С. Милорадовић (ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским ѿковима 1* (229–242). Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Радић, П. (2012). О лингвистици проф. Белића у светлу научнополитичких парадигми. *Књижевност и језик*, LIX/3–4, 181–201.
- Радић, П. (2017). О тзв. Великом речнику САНУ и неким другим питањима. *Књижевност и језик*, LXIV/1–2, 25–37.
- Симић, Р. (1991). *О нашем књижевном језику*. Никшић: НИП „Универзитетска ријеч“.
- Симић, Р. (1995). О 'природној' и 'октроисаној' норми. *Научни сасѿанак слависта у Вукове дане*, 24/1, 5–15.
- Симић, Р. (2017). Наука о српском језику и српски језик у школи. *Књижевност и језик*, LXIV/3–4, 369–381.
- Станојчић, Ж. и Поповић, Љ. (1997³). *Грамаѿика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић, М. (1975³). *Савремени српскохрватски језик (Грамаѿички систем и књижевнојезичка норма)*. Београд: Научна књига.
- СТИЈОВИЋ, Р. (2010). О лексици српског књижевног језика после раскида српскохрватске језичке заједнице. У: В. Тошовић, А. Wonisch (ур.), *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika I/1* (597–603), Београд – Грац: Beogradska knjiga – Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität.
- Стојановић, Ј. (2016). *Пуѿи српскога језика и ѿисма*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Терзић, С. (1998). Религија као фактор обликовања националног идентитета Срба. У: С. Терзић (ур.), *Сусреѿи или сукоб цивилизација на Балкану* (295–306). Београд – Нови Сад: Историјски институт САНУ – Православна реч.
- Фекете, Е. (1993). О Речнику српскохрватског књижевног и народног речника САНУ. У: *Сѿо ѿодина лексикоѿрафскога рага у САНУ* (21–49). Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.
- Шаре, С. и Станковић, С. (2011). О феномену лингвизма међу србијском академском филолошком елитом. У: Р. Жугић (ур.), *Дијалекат и – дијалекатска књижевност* 3 (46–54). Лесковац: Лесковачки културни центар.

PRVOSLAV T. RADIĆ

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

BOUNDARIES IN SERBIAN LANGUAGE STUDIES
AND OUR MODERN REALITY

SUMMARY

Socio-historical and political impacts on the development of philological studies have already been a subject of scholarly research. For example, the idea of Yugoslavism has long since gained roots in Serb language studies. Due to this, the generations of young Serb-language linguists ought to be very cautious and they should probably re-evaluate the approach to a number of linguistic issues, as well as the issues associated with the literary language. The huge and valuable philological opus of Aleksandar Belić, which made a decisive imprint on the doctrine of the Serb ("Serbo-Croatian") language in the first half of the 20th century, should be analyzed with special attention. This particularly applies to those Belić's works that were, or may have been, in the service of a political ideology. This is necessary all the more because the generations of Serbian linguists will for long remain involved in some of the major linguistic projects, such as the SASA Dictionary, initiated under Belić's leadership after World War II.

Keywords: Serb language, Serbo-Croatianism, Yugoslavism, Titoism, V. Karadžić, A. Belić.